

MANGIRDAS BUMBLAUSKAS

ŽEMAITIJOS KONVERSIJOS PABAIGA: KELI XVII A. PRADŽIOS FAKTAI

ĮVADAS: CHRONOLOGINĖS ŽIRKLĖS ISTORIOGRAFIJOJE

Įki šiandien neišspręsta krikščionybės įsigalėjimo Žemaitijoje chronologijos problema. Akį režia distinkcija tarp dviejų lietuvių istoriografijos stovyklų, kurios iš esmės nepolemizuoja. Jas esame pavadinę „krikščioniškojo“ ir „pagoniškojo“ optimizmo stovyklomis. Čia neturiama galvoje religinė priklausomybė, o tik siekis ankstinti arba vėlinti lūžį tarp pagonybės ir krikščionybės. Taigi minėtą distinkciją galima būtų nusakyti paprastai: tai – 500 metų chronologinės žirkლės, skirtingai datuojant Žemaitijos christianizacijos pabaigą. Vieniems tai Vytauto laikai, kitiems – Motiejaus Valančiaus. „Krikščioniškasis optimizmas“ yra linkęs laikyti, kad Žemaitijos (ir Lietuvos) christianizacija vyko nepalyginamai greičiau nei kitur – per pusantro šimto metų (iki XVI a. vidurio)¹, pusamžį (iki XV a. vidurio), o radikaliausiais apibūžimais – net per vieną kažkurią dieną Žemaitijos krikštijimo metu². Deja, ši stovykla nekreipia dėmesio į kunigo Jano Fijałeko jau prieš šimtmetį pasakytą tezę (1914), kad christianizacijoje „stebuklų nebūna“³. Stebuklų neieškojo tokie

¹ Žr. pvz.: *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, sud. Vytautas Ališauskas, Vilnius: Aidai, 2006, p. 112.

² Turime galvoje archeologo Eugenijaus Svetiko požiūrį, kuris jau XV a. palaidojimuose neberanda „jokių pagonybę liudijančių radinių“, o Medininkus nuo vyskupijos įkūrimo 1417 m. laiko vietinių devocionalijų gamybos centru: Eugenijus Svetikas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės christianizacija XIV a. pab. – XV a.: archeologiniai radiniai su krikščioniškais simboliais*, t. 1, Vilnius: „Diemedžio“ leidykla, 2009, p. 456–457.

³ Jan Fijałek, „Uchrześcianienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języku ludu“, in: Wł. Abraham [ir kt.], *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, Warszawa, Lublin: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1914, p. 331–332.

iškilūs tyrinėtojai kaip Zenonas Ivinskis ar Marcelis Kosmanas – lūžį surado XVIII a. II pusėje⁴. Dar radikaliau teigė Gintaras Beresnevičius, pagonybės reliktu matęs net XIX amžiuje⁵.

Mūsų manymu, nesusišnekėjimo pagrindinė priežastis yra sąvokų problema, o dar bendriau žiūrint – teorinio modelio stoka.

TEORINIS CHRISTIANIZACIJOS PROCESO MODELIS:
„VISUOMENĖS KONVERSIJOS“ PABAIGOS KRITERIJAI

Apie christianizacijos modelio aktualumą, bandydami jį konstruoti, jau esame rašę⁶. Čia pakartosime tik svarbiausias mintis. Kodėl vietoj „christianizacijos“ rinkomės „konversijos“ sąvoką? Todėl, kad „konversija“ turi virsmo ar net kūlvirščio, po kurio nebegalima grįžti į atgalinę padėtį, prasmę. Tokios prasmės neturi „christianizacijos“ sąvoka, kartais suprantama net kaip nesibaigiantis, su nuolatine evangelizacija glaudžiai susijęs procesas⁷.

Tačiau ir „konversijos“ sąvoka pasaulinėje historiografijoje funkcionuoja įvairiais pavidalais, jai suteikiamas skirtingas chronologinis turinys. Tokia įvairovė iš dalies suprantama, nes kalbama apie ištisą tūkstantmetį ar net ilgiau trukusį procesą (iškalbingos datos Telšiuose atidengtoje paminklinėje plokštėje – „Euruopas krėkšts 313–1413“).

⁴ Zenonas Ivinskis, „Žemaičių (Medininkų) vyskupijos įkūrimas (1417) ir jos reikšmė lietuvių tautai (1417–1967)“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, Roma, 1972, t. 7, p. 58; Marceli Kosman, *Zmierzch Perkuna czyli ostatni poganie nad Bałtykiem*, Warszawa: Książka i Wiedza, 1981, p. 327.

⁵ Gintaras Beresnevičius, *Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*, Vilnius: Aidai, 2001, p. 209.

⁶ Mangirdas Bumblauskas, „Dėl christianizacijos proceso Žemaitijoje“, in: *Tai, kas išlieka*, (ser. *Senovės baltų kultūra*, t. 8), Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2009, p. 185–209; Mangirdas Bumblauskas, „Žemaitijos virsmo iš pagoniškos į krikščionišką visuomenę klausimu“, in: *Sakralieji baltų kultūros aspektai* (ser. *Senovės baltų kultūra*, t. 9), Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012, p. 107–138.

⁷ Apie tai, kad tokia plačia prasme vartojama „christianizacijos“ sąvoka yra praradusi bet koki istorinį apibrėžtumą, žr.: John Van Engen, „The Future of Medieval Church History“, in: *Church History: Studies in Christianity and Culture*, 2002 rugsėjis, t. 71, Nr. 3, p. 492–522.

Atrodo, reikia skirti „branduolio Europos“ erdvę (Romos imperija, frankai, britai ir kt.) nuo periferinės „Naujosios Viduramžių Europos“⁸, apimančios Šiaurės ir Vidurio Europą. Užtenka palyginti milžinišką parapijų tinklo tankio šiose dviejose Europose skirtumą. Todėl apibendrinant ir schematizuojant tenka sintetinti dvi konversijos sampratas – siaurąją („išorinę“, „šalies“ ar „oficialią“) ir plačiąją („vidinę“ ar „tikrąją“). Tai, natūralu, reikalavo bent darbiniam etape įsivesti sąvokas: „politinė konversija“ (kuomet christianizacijos eiga priklauso nuo valdovo ir liečia visų pirma tik politinį elitą) ir „visuomenės konversija“ (kai christianizacija apima plačius visuomenės sluoksnius iki pat valstietijos).

Toks teoretizavimas nėra savitikslis, nes ilgai negalėjome patikėti, kad visoje Vakarų istoriografijoje nėra nuoseklesnio ir visuotinai priimto christianizacijos modelio⁹ ir kad nuosekliausias christianizacijos modelis yra ne kur kitur, o visai čia pat – lenkų istoriografijoje, kurioje nuo Lenkijos Krikšto tūkstantmečio (1966) susiformavo ištisa tyrimų kryptis, turinti tokius iškilus grandus kaip Henrykas Łowmiański ar Jerzys Kłoczowski. Būtent šioje kryptyje ir buvo nuosekliausiai suformuluota koncepcija, kad christianizacijos procese nepakanka sureikšminti pradinius politinius veiksmus, o reikia matyti ištisą reiškinių, truncančių kelis šimtmečius, panoramą. Ši koncepcija turi atitikmenų Skandinavijos istorikų savarankiškai kuriamame Šiaurės Europos christianizacijos modelyje¹⁰.

Detalizuodami teorinį modelį, priėjome išvadą, kad „politinė konversija“ paprastai siejama su ištisa politinių veiksmų programa įvedant

⁸ Žr., pvz.: Jerzy Kłoczowski, *Młodsza Europa*, Warszawa: PIW, 1998.

⁹ Atrodo, kad būtent ši spraga paskatino plataus tarptautinio projekto, kuris tiek istorinio tyrinėjimo erdve, tiek tyrinėtojų geografija yra labai solidus, susiformavimą. Tiesa, sąvokų prasme skaidresnio tyrimo rezultatai kol kas įžvelgti sunku, o ir chronologiškai Lietuvos ir Žemaitijos Krikštas lieka už projekto ribų. Žr.: *Christianization and the Rise of Christian Monarchy* [interaktyvus], in: <http://christianization.hist.cam.ac.uk/>, (2013-12-16). Projekto pagrindu išleista ir publikacija: *Christianization and the Rise of Christian Monarchy: Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900–1200*, edited by Nora Berend, Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2010.

¹⁰ Žr., pvz.: Alexandra Sanmark, *Power and Conversion: A Comparative Study of Christianization in Scandinavia*, Uppsala: Department of Archaeology and Ancient History, Uppsala University, 2004.

krikščionybę, o jos pabaiga – su politinio elito opozicijos krikščionybei (besireišikiančios „pagoniškosiomis reakcijomis“) įveika. Jei norėtume laikytis tradicinių lietuvių istoriografijoje vartotų sąvokų, tai būtent šia prasme turėtų būti vartojama „Krikšto“ sąvoka, jos nesutapatinant (kaip iki šiol mūsų istoriografijoje) su kuria nors viena krikštijimo akcija (šiuo požiūriu Lietuvos Krikštas prasidėjo ne 1387 m., o su Jogailos krikštu 1386-aisiais).

Sudėtingesnė problema – konversijos plačiaja prasme pabaiga. Jos paieškos gaires nubrėžė Łowmiański¹¹ (tiesa, vartojęs „christianizacijos“ sąvoką). Jo koncepcijoje esmingą dalį sudarė „**polidoksijos**“ (pagonybės formos, tebeegzistuojančios po krikščionybės įvedimo) įveika. Šiam kriterijui yra artimas Vakarų istoriografijoje egzistuojantis kriterijus dėl pagoniškų praktikų išnykimo¹². Łowmiańskiui buvo svarbus ir dar vienas kriterijus – tai „**pagonybės anklavų**“ (*enklawy pogańskie*) likvidavimas, iš kurio yra išvedamas **parapijų tinklo tankio kriterijus**, leidžiantis nustatyti, nuo kada „pagonybės anklavai“ su besireišikiančia „polidoksija“ nebegali egzistuoti. Anot Łowmiański, tai galėjo įvykti tik tada, kai susikūrė minimalius christianizacijos poreikius patenkinantis bažnyčių tinklas. Šio kriterijaus esmė: vidutinis parapijos spindulys neviršija 10 km (plotas – 300 km²) – toks atstumas leidžia tą pačią dieną nueiti iki bažnyčios ir sugrįžti namo. Anot Łowmiański, Lenkijoje tai įvyksta XII–XIII a. sandūroje. „Pagonybės anklavų“ koncepcija lėmė kitus konversijos pabaigos atpažinimo kriterijus. Tai – paskutiniai suaugusiųjų krikštijimai ir paskutinių pagoniškų kulto objektų naikinimas. Juos (akcentuojamus ir Vakarų istoriografijoje) labai konkrečiai suformulavo Karolis Górskis¹³, kalbėjęs apie „sinkretizmo“, arba „dvigubo tikėjimo“, pabaigą, o tai labai artima Łowmianskio „polidoksijos“ sampratai.

¹¹ Henryk Łowmiański, *Religia słowian i jej upadek (w. VI–XII)*, Warszawa: Państwowe Wydawn. Naukowe, 1979 (ypač p. 282–318).

¹² Žr., pvz.: Ludo J. R. Milis, *Angelic Monks and Earthly Men: Monasticism and Its Meaning to Medieval Society*, Woodbridge, Suffolk: Boydell and Brewer, 1992, p. 81; Yitzhak Hen, *Culture & Religion in Merovingian Gaul, A. D. 481–751*, Leiden: Brill Academic Pub, 1995, p. 155.

¹³ Karol Górski, „Probleme der Christianisierung in Preußen, Livland und Litauen“, in: *Die Rolle der Ritterorden in der Christianisierung und Kolonisierung des Ostseegbietes*, hrsg. von Z. H. Nowak, Toruń: Universitas Nicolai Copernici, 1983, p. 9–33.

Nors Górskis neteoretizavo, netgi priešingai – vartojo įvairias sąvokas (*Bekehrung im Ganzen*, *endgültige Bekehrung*, *völlige Christianisierung*) sinonimiškai¹⁴, tačiau būtent jis yra artimiausias mūsų problematikai, nes konversijos pabaigos ieškojo ir Žemaitijoje. Jo manymu, Žemaitijoje „pilna christianizacija“ (arba „galutinė konversija“) pasiekta tik po 200–230 m. nuo „veiksmingos misijos pradžios“¹⁵.

Taigi, „visuomenės konversijos“ pabaigos kriterijais laikytini:

- **parapijų tinklo tankis** su vidutiniškai 10 km parapijos spinduliu, nulemiantis pagoniškų anklavų išnykimą;
- **paskutiniai masiniai suaugusiųjų krikštijimai** pagoniškuose anklavuose;
- **pagoniškų praktikų išnykimas**. Šio kriterijaus konkrečiausia, tačiau iš esmės tik Lietuvoje ir Žemaitijoje (analogija tik XVI a. Suomijoje) aptinkama išraiška – paskutiniai **pagoniškų dievų sąrašai** su aukojimų dievams paminėjimais.

PARAPIJŲ TINKLO KAITA

Norėdami nustatyti parapijų tinklo tankėjimo lūžį, kuomet pasiekiamas vidutinis 10 km parapijos spindulys, pasitelksime duomenis apie bažnyčių skaičiaus augimą nuo 1430 m. iki XIX a. vidurio.

Istorinės Žemaičių vyskupijos parapijų tinklo augimo lentelė

Metai	Bažnyčių skaičius	Vidutinis bažnyčios aptarnaujamas plotas (km ²)	Vidutinis bažnyčios aptarnaujamo ploto spindulys (km)
1430	9	2856	30,2
1500	18	1428	21,3
1550	45	571	13,5

¹⁴ Górskis ne visiškai nuosekliai vartojo sąvokas. Švedijai ir Lenkijai jis taikė „galutinės konversijos“ (*endgültige Bekehrung*, *Bekehrung im Ganzen*), o Prūsijai, Lietuvai, Žemaitijai – „pilnos christianizacijos“ (*völlige Christianisierung*) sąvokas. Tačiau šioms sąvokoms taikė tuos pačius kriterijus, vadinasi, jas laikė sinonimais. Plg.: Karol Górski, *op. cit.*, p. 9, 32.

¹⁵ *Ibid.*, p. 33.

1613	65	395	11,2
1636	98	262	9,1
1688	108	238	8,7
1752	133	193	7,8
1774	143	180	7,6
1807	186	126	6,3
1830	207	124	6,3
1859	219	116	6

Kaip matome iš lentelės, maždaug 10 km spindulys Žemaičių vyskupijoje pasiektas apie 1625 m. (tarp 1613 ir 1636 m.).

Kaip ši kilometražo statistika susijusi su krikščioniškomis praktikomis, t. y. bažnyčios lankymu, puikiai iliustruoja konkretus pavyzdys iš Žemaitijos – 1622 metais Jeronimo Valavičiaus instrukcija Klovainių parapijiečiams:

[I]sakau jums visiems, kad eitumėte į savo Klovainių bažnyčią, tie, kurie gyvenate per *mylią*¹⁶ atstumo, kiekvieną šventadienį ir sekmadienį, kurie gyvenate per 2 *mylias* atstumo – bent kas antrą savaitę, kurie esate per 3 *mylias* atstumo – kas trečią savaitę, išskyrus tą laiką, kada kelias yra labai pabjuręs [...] bet ir tada turite atsiųsti po kelis iš kiekvieno kaimo, tiek tam, kad pasakytų, kodėl ne visi ateis, tiek ir tam, kad žinotumėte kiekvienos savaitės pasninkus ir šventes. O jeigu kuris mano tenutos valdinys, nepaisydamas to įsakymo, nešvęstų sekmadienių ir švenčių, neitų į bažnyčią [...], kad už kiekvieną kartą, kai nebus buvęs bažnyčioje be rimtos priežasties [...], turi duoti į bažnyčios dėžutę po 3 liet. grašius; o jeigu dažnai būtų tuo kaltinamas, tada, įmokėjęs baudą [...] dar turės sekmadienį arba šventadienį stovėti kengėse, pradedant nuo skambinimo didžiosioms mišioms ligi pusdienio, arba jis turi būti gerai išplaktas žmonių akivaizdoje.¹⁷

¹⁶ Lietuviška mylia = 7,5 km (žr.: „Mylia“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 15, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2009, p. 133). Čia ir toliau citatose kursyvas mano, – M. B.

¹⁷ *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 1, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955, p. 246.

Kaip siekta pagerinti bažnyčios lankomumą, jeigu ji vis dar gerokai toliau negu galima suvaikščioti per dieną, parodo tiek ankstyvesni šaltiniai – 1590 bei 1605 metų Virbalio atvejis¹⁸, tiek gerokai vėlyvesni – 1670 metų Gaurės bažnyčios steigimo dokumentas¹⁹. Pastarajame sakoma, kad vietiniai gyventojai ligi tol labai retai eidavo į šv. Mišias dėl bažnyčių tolumo (iki Batakių tiesia linija – 13 km, iki Tauragės – 11 km, o iki Pajūrio – 15 km).

Taigi, parapijų tinklo tankis buvo prielaida visuotinai įprastoms katalikiškoms religinėms praktikoms – kassavaitiniam bažnyčios lankymui, o kartu, kaip matysime, ir pagoniškųjų anklavų su nekrikštais išnykimui.

SUAUGUSIŲJŲ KRIKŠTAS

Šio kriterijaus pritaikymą pradėkime nuo netiesioginių liudijimų apie nekrikštų galimybę. Tai – bažnyčių fundacijų dokumentai, kuriuose fiksuota pagonybės įveikos motyvacija. Fundacijas išvardinsime chronologine tvarka:

- **Tauragės (1507)**: Vilniaus vaivada ir Tauragės seniūnas skelbia, kad šią bažnyčią steigia, „žinodamas, kad miestelėnai ir kaimiečiai *pagonybės ir stabmeldystės klaidoms* tiek *atsidavę*, kad labai sunku juos atitraukti nuo įprasto larų, namų dievų, garbinimo“²⁰;

¹⁸ 1590 m. karalienės Onos Jogailaitės bei 1605 m. karaliaus Zigmanto Vazos įsakymai Virbalio valsčiaus valdiniams yra pirmieji tokio pobūdžio Žemaitijoje, o Vilniaus vyskupijoje panašūs dokumentai žinomi jau nuo 1582 m. Žr.: Mečislovas Jučas, *Lietuvos parapijos XV–XVIII a.*, Vilnius: Aidai, 2007, p. 100–101; Jonas Totoraitis, *Sūduvos Suvalkijos istorija*, d. 2, Marijampolė: A. Reinikio firma „Piko valanda“, 2003 (I leid.: Kaunas, 1938), p. 626.

¹⁹ *Codex Mednicensis seu Samogitiae dioecesis*, ed. Paulus Jatulis, t. 2: 1609–1926, (ser. *Fontes Historiae Lituaniae*, t. 4), Romae, 1988, Nr. 327, p. 321: „aby poddani nasi [...] dla odległosci kosciółow jako: Botockiego, Taurogowskiego y Pojurskiego, do ktorych przedtym na nabożenstwo dla rzeczek ruczajow gęstych a czasu rostawania lodow y powodzi niebiespiecznych rzadko bardzo chodzili, dla tego też wielu dzieatek beze chrzstu świętego y ludzi chorych y starych bez sakramentow świętych umierało“.

²⁰ *Codex Mednicensis seu Samogitiae dioecesis*, ed. Paulus Jatulis, t. 1: 1416–1609, (ser. *Fontes Historiae Lituaniae*, t. 3), Romae, 1984, Nr. 106, p. 165: „Sciens oppidanos et villicos gentilismi ac idolatriae erroribus usque adeo imbutos, ut perdifficile ab assueto larium deorum domesticorum cultu valeant abvocari [...]“.

- **Joniškio (1536)**: Vilniaus vyskupas Jonas („Jonas iš kunigaikščių“) rašo, kad parapija kuriama tam, kad Joniškyje, jo valsčiuje ir visoje Šiaulių srityje „padidintų ir išplėstų šventą teisingą tikėjimą“ bei „žmones, kurie, *sekdami senovine pagonių klaida, gerbė girias, žvėris, upes, roplius ir garbino juos kaip dievybes*, kiek įmanoma, nuo tokių klaidų atšauktų ir į tikro Dievo garbinimą patrauktų“²¹;
- **Palangos (su Gargždų filija) (1590)**: karalienė Ona Jogailaitė Varšuvoje surašytoje fundacijoje rašo, kad „tų vietų gyventojai *linksta į pagonybę*“²²;
- **Akmenės (1596)**: minima, kad dėl bažnyčių ir bažnyčios tarnų trūkumo tame krašte labai išaugo stabų garbinimas²³, todėl, „trokšdama paprastą liaudį *iš stabmeldystės* ir kitų prietarų bei klaidų į tikro Dievo pažinimą atvesti“²⁴, karalienė Ona Jogailaitė įkuria bažnyčią;
- **Tverų (1618)**: teikiamas aprūpinimas būsimam kunigui, „nes žmonių sielos *pagonybės* užtemdytos dėl šventųjų Romos pamaldų tolumo“²⁵.

²¹ *Ibid.*, Nr. 133, p. 206: „ac homines qui olim gentilium errorem sequentes, lucos, bestias, flumina, reptilia venerabantur et loco Numinis colebant, volentes eos, quantum in nobis est, ab huiusmodi erroribus revocare et ad cultum veri Dei pertrahere“.

²² *Ibid.*, Nr. 305, p. 545: „Itaque cum haberemus compertum Polongowiensem Gorzdowiensemque ecclesias plane labefactatas interiisse et inopia auxilii doctorum et sacerdotum incolas eorum locorum ad idolatriam vergere, subveniendum huic malo putavimus ad Sathanae illiusque ministrorum conatus exitii aeterni coercendos.“

²³ *Ibid.*, Nr. 317, p. 568: „Quod cum relatam nobis esset in bonis reformationis nostrae in Samogitia constitutis ob defectum ecclesiarum personarumque ecclesiasticarum varios et enormes idolorum cultus excrevisse in grave ac aeternum animarum isthic commorantium dispendium.“

²⁴ *Ibid.*: „Cupientes pro nostro in Dei cultum debito officio et religionis catholicae zelo salutisque animarum nobis presertim subditorum desiderio populum rudem et inertem ab idolatria caeterisque superstitionibus ac erroribus ad veri Dei agnitionem revocare [...]“.

²⁵ *Codex Medicensis seu Samogitiae dioecesis*, t. 2, Romae, 1989, Nr. 41, p. 70: „Widząc ia bardzo rzecz potrzebną, a duszom luckim ktorzy poganstwem zaciemieni prze odległosc nabozenstwa swiętego Rzymkiego zeby owdzie był kapłan ustawiczny

O dabar atkreipkime dėmesį į tiesioginius liudijimus. Vieni pasakutiniųjų suaugusiųjų krikštų Žemaitijoje paliudyti 1581–1618 metais Jėzuitų ordino metinėse ataskaitose. 1593 metais Vilniaus kolegijos jėzuitų kunigai Žemaitijos kaimuose pakrikštijo ne tik daug vaikų, bet ir suaugusiųjų²⁶. 1611 metais Kražių jėzuitai pakrikštijo 4 suaugusiuosius²⁷, o jų kunigai mini aptikę didžiulę daugybę pagonių²⁸. Be griežtesnės lokalizacijos kažkur Lietuvoje (bet neatmestina, kad būtų Žemaitijoje) 1604 metais Vilniaus jėzuitai pakrikštijo 22 suaugusiuosius²⁹, o 1609 m. – 37³⁰.

Neabejotinai su Žemaitija susijęs suaugusiųjų krikšto faktas minimas popiežiaus nuncijaus Cosimo de Torreso 1622 m. pranešime „Apie ereziją Lenkijoje“³¹. Nuncijus nurodo, kad pranciškonai „viena-me užkampyje prie Klaipėdos atvertė kelis tūkstančius žmonių, kurie iki tol garbino stabus, medžius, žalčius, ir dar praeitais metais daug

a swięte sakramenta się administrowały [...].“ Į šį šaltinį pirmasis atkreipė dėmesį: Mindaugas Paknys, *Mecenatystės reiškinys XVII a. LDK: Bažnytinės architektūros užsąkymai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, p. 36.

²⁶ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, sud. Norbertas Vėlius, t. 2: *XVI amžius*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001, p. 626: „complures baptizati: non pueri solum sed etiam adulti, quod sepe numero cum liberis parentes ad baptismum accederent“.

²⁷ *Annuae litterae Societatis Iesu anni MDCXI*, Dilingae: ex typographeo Mayeriana, apud Melchirem Algeyer, [s. a.], p. 683: „Quatuor grandaeui baptismatis fonte tincti sunt.“

²⁸ *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, p. 625: „Neque in Catholicis tantum emendandis reuocandisque haereticis opera posita, sed in Paganis etiam, quorum hic magna adhuc copia, ad veritatis lucem traducendis.“

²⁹ *Annuae litterae Societatis Iesu anni MDXCIII*, Florentiae: in typographia Philippi Iuncte, 1601, p. 745.

³⁰ *Annuae litterae Societatis Iesu anni MDCIX*, p. 444.

³¹ Pranešimas „O herezyi w Polsce przez nuncyusza Torresa“ publikuotas lenkiškai pagal lotynišką rankraštį, saugomą Vatikane (*Codex Ottoboniani 2725*, p. 132–189): *Relacye nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690: wydanie Biblioteki Polskiej w Paryżu*, t. 2, wyd. E. Rykaczewski, Berlin, Poznań: Księgarnia B. Behra, 1864, p. 139–149. Taip pat žr.: Paweł Władysław Fabisz, *Wiadomość o legatach i nuncyuszach apostolskich w dawnej Polsce (1075–1863)*, Ostrów: Nakładem księgarni J. Priebatscha, 1864, p. 217.

pakrikštijo³². Neabejotina, kad čia turimi galvoje ką tik, XVII a. pradžioje, įkurto Kretingos vienuolyno bernardinai.

Tiesa, pavienių suaugusiųjų krikštijimų būta ir vėliau³³. Apie tai byloja apaštališkojo misionieriaus (nuo 1634 m.) Jurgio Šavinskio 1639 m. pranešime apie religinę būklę Žemaitijoje užfiksuota žinia, kad Viekšnių apylinkėse (kur parapija įkurta tik 1636 m.) buvo pakrikštyta 500 vaikų, o kartu ir vienas trisdešimtmetis³⁴.

PAGONIŠKŲ DIEVŲ SĄRAŠAI

Konkrečiausia pagonybės apraiška, užfiksuota rašytiniuose šaltiniuose, – dievų sąrašai. Žemaitijoje tokie žinomi keli. Pats seniausias – 1551 metų Martyno Mažvydo sąrašas. Be jo žinomi dar trys: XVI a. vidurio situaciją liudijantis, nors tik 1580 m. užrašytas Jono Lasickio „žemaičių dievų“ sąrašas, 1582 metų Motiejaus Strykovskio sudarytas ir galiausiai – neseniai atrastas, 1619 m. jėzuitų sudarytas sąrašas³⁵. Tiesa, pastarojo geografija nėra žinoma, o ir dievų užrašymo formos, tokios kaip „Karalus Dungaus“ vietoj „Karalus Dangaus“, rodo, kad jis

³² *Relacye nuncyuszów...*, p. 144: „Mają tam klasztory Franciszkanie, Jezuici, z których pierwsi w pewnym zakątku około Memla nawrócili kilka tysięcy ludzi, którzy dotąd czcili bałwany, drzewa, węże, i jeszcze w roku przeszłym wielu pochrzcili.“

³³ Tiesa, reiktų dar tirti nepublikuotus Romos jėzuitų archyve saugomus jėzuitų metinių ataskaitų rankraščius, iš kurių Zenonas Ivinskis sprendė, kad net 1630–1640 m. būdavo pakrikštijama „daugybė suaugusiųjų, išklausomos pirmosios išpažintys“. Žr.: Zenonas Ivinskis, „Medžių kultas Lietuvių religijoje“, in: Zenonas Ivinskis, *Rinktiniai raštai*, t. 2, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1986, p. 405 (pirma publikacija: *Soter*, Kaunas, 1938, t. 15, p. 140–179). Šių rankraščių fotokopijos, darytos tarpukario Lietuvos jėzuitų, yra saugomos Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraštyne (f. 29, b. 1425). Žr.: Liudas Jovaiša, „Gyvenimas Vilniaus jėzuitų profesų namuose“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2004, t. 25, p. 310.

³⁴ *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae*, ed. Paulius Rabikauskas, t. 1: *Dioeceses Vilnensis et Samogitiae*, (ser. *Fontes Historiae Lituaniae*, t. 1), Romae, 1971, p. 274: „In eo tractu baptizati ad quingenti. Et inter infantes infans fuit egregius oblatas, triginta annorum [...]“. Už šią nuorodą esame dėkingi Liudui Jovaišai.

³⁵ Vytautas Ališauskas, „Dievai po Lietuvos dangumi...“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2012, Nr. 2, p. 95–102.

galėjo būti užfiksuotas tiek Aukštaitijoje, tiek Žemaitijoje. Vėlesniais laikais, XVIII a. pradžioje, Žemaitijoje jėzuitų fiksuojamos jau tik pavienės dievybės.

Minėti sąrašai – nevienodo platumo (Lasickio sąrašė jų – net 80, o Mažvydo minimos tik 6 dievybės, Strykovskio – 16, jėzuitų – 8), o dievybės atskiruose sąrašuose dažnai nesutampa, todėl tyrėjai ne kartą apskritai suabejojo šių liudijimų patikimumu. Tačiau tai, kad sąrašuose minimos pagoniškos dievybės dar yra garbinamos, liudija beveik visuose (išskyrus Mažvydo) kartu paminėti aukojimai.

Ypač abejota ir stebėtasi pačiu plačiausiu Lasickio sąrašu: kodėl jis sugebėjo pateikti tokią daugybę dievų, kai kiti – vos kelis ar keliolika? Vis dėlto šiandien yra nustatyta³⁶, kad iš 80 šio sąrašo dievų trečdalis yra patvirtinti kituose šaltiniuose, taip pat trečdalis yra taip tiksliai apibūrinti, kad šių dievų išsigalvojimas yra mažai tikėtinas.

Taip pat svarbu, kad šio sąrašo duomenys apie dievus Valakų reformą vykdžiusio matininko Jokūbo Laskauskos buvo surinkti tokiuose Žemaitijos regionuose, kuriuose ypač trūko bažnyčių (ypač Kretingos valsčiuje) ir į kuriuos neužsukdavo kunigai. Taigi Laskauskas turėjo būti didesnis vietos realijų žinovas nei kunigai, juolab kad Valakų reformos metu bažnyčias kūrė reformos revizoriai³⁷.

³⁶ Žr.: Vytautas Ališauskas, *Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus: Tekstas ir kontekstai*, Vilnius: Aidai, 2012, p. 45–46. Plg.: Nikolajus Michailovas, „Vieno šaltinio lingvistinės-mitologinės reabilitacijos klausimu. Jono Lasickio ‘De Diis Samagitarum’“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 1997, Nr. 11–12, p. 449–454.

³⁷ 1592–1596 metais Žemaičių vyskupijos aprašyme „Descriptio dioecesis Samogiciensis“ minima Valakų reformos revizorių 12 pastatytų, bet neaprupintų bažnyčių: „Nova templa sine agris et aedificiis erecta per revizores divi Regis Augusti.“ Istoriografijoje tebėra skirtingai traktuojamas šis sąrašas. Błaszczyko nuomone, net tai, kad Valakų reformos metu buvo matuojamos žemės Tirkšlių, Kvėdarnos, Žvingių, taip pat ir Rietavo bažnyčioms, dar nerodo jų atsiradimo, todėl išimtis jis darė tik Nemakščiams, kur bažnyčia minima jau XVI a. I pusėje, Žarėnams, kur bažnyčia pirmą kartą minima 1579 m. vizitacijoje, bei Kvėdarnai, kur 1572 m. minimas klebonas. Vaivados nuomone, Valakų reformą reikia laikyti šių bažnyčių atsiradimo pradžia. Jovaiša šias bažnyčias traktavo kaip nespėjusias gauti valdovo fundacijos, o prie Błaszczyko išimčių dar pridėjo Plungę, kur 1570 m. minimas klebono skyrimas. Žr.: Grzegorz Błaszczyk, *Diecezja żmudzka od XV wieku do początku XVII wieku. Ustrój*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1993,

Kita vertus, vardų neatitikimas įvairiuose sąrašuose ir tai, kad jie sudaryti atkampiuose regionuose, liudytų, kad pagonybė jau buvo marginalizuota tiek geografiškai, tiek socialiai – telikusios atskiros pagoniškos salos, ir tose salose pagonybė tebuvo valstiečių – kaimo žmonių – religija.

Žemaičių vyskupijos bebažnytės erdvės XVI a. viduryje

p. 177; Vacys Vaivada, *Katalikų Bažnyčia ir Reformacija Žemaitija XVI a.: esminiai raidos bruožai*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2004, p. 58–61; Liudas Jovaiša „Descriptio dioecesis Samogiciensis: komentaras“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2002, t. 20, p. 227, 234–235.

Šis žemėlapis, rodantis Žemaičių vyskupijos bažnyčias iki 1579 m., sudarytas pagal Žemaitijos tyrinėtojo lenkų istoriko Grzegorz Błaszczyko žemėlapio „Sieć parafialna na Żmudzi od XV w. do 1609 r.“ duomenis apie bažnyčias, įkurtas iki 1574 m.³⁸ Prie šių bažnyčių dar priduriamos visos dvylika 1592–1596 m. „Decriptio dioecesis Samogiciensis“ minimų Valakų reformos (Žemaitijoje vyko iki 1569 m.) revizorių įsteigtų bažnyčių: Nemakščiuose, Josvainiuose, Žvingiuose, Kvédarnoje, Plungėje, Tirkšliuose, Vieکشniuose, Akmenėje, Tryškiuose, Naujojoje Žagarėje, Radviliškyje, Žarėnuose. Prie daugelio jų dedami klaustukai, nes istoriografijoje tebėra nesutariama, ar šios bažnyčios Valakų reformos metu pradėjo veikti, išskyrus Nemakščių, Žarėnų, Kvédarnos bei Plungės. Taip pat pridedamas Rietavas, kurio klebonijai žemė išmatuota 1563 metais Valakų reformos metu, bei 1575–1579 m. laikotarpiu įkurtos bažnyčios Gelgaudiškyje, Zapyškyje ir Seredžiuje. Išbraukiamos, Błaszczyko teigimu, reformacijos metu išnykusi Pašilė prie Kaltinėnų bei Senoji Žagarė. Taip pat pridedamos liuteronų (tai pažymint) bažnyčios pagal Vacio Vaivados duomenis³⁹: Tauragėje, Plemberge, Skuode, Šaukėnuose.

Žemėlapyje pilkai nuspalvinome plotus, kurie rodo bebažnytes erdves Valakų reformos laikais. Ypač didelis plotas – Vakarų Žemaitijoje, kur kaip tik ir dirbo matininkas Jokūbas Laskauskas. Čia net XVII a. pradžioje tebuvo Tverų, Rietavo, Palangos ir Gargždų bažnyčios. Tačiau kad ši teritorija XVI a. viduryje buvo gyvenama, galima įsitikinti iš čia vykdytų Valakų reformos žemės matavimų – užtenka pažiūrėti 1563–1585 metų Rietavo⁴⁰ ar 1566 metų Kretingos⁴¹ valsčių inventoriuose surašytus kaimus.

³⁸ Grzegorz Błaszczyk, *op. cit.*, p. 364.

³⁹ Vacys Vaivada, *op. cit.*, p. 148–150.

⁴⁰ *Акты издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов*, т. 25: *Инвентари и разграничительные акты*, Вильна: типография А. Г. Сыркина, 1898, p. 381–441.

⁴¹ *Ibid.*, т. 14, 1887, p. 101–152.

APIBENDRINIMAS

Žemaitijos visuomenės konversijos datos:

- apie 1625 m. (tarp 1613 ir 1636 m.) – peržengta parapijų vidutinio spindulio 10 km riba;
- 1618 m. – paskutinė bažnyčios (Tveruose) fundacija su jos akte įvardytais pagonybės motyvais;
- 1622 m. – paskutinis masinio suaugusiųjų krikštijimo paminėjimas (šalia Kretingos);
- 1619 m. – paskutinis pagoniškų dievų sąrašas;
- 1622 m. – pirmieji žinomi valstiečių varymo į bažnyčią nuostatai, kuriuose nurodomas konkretus atstumas iki bažnyčios (Klovainiai).

IŠVADA

Įvairių Žemaitijos christianizacijos istorijos faktų – paskutinių suaugusiųjų krikšto, sutankėjusio parapijų tinklo ir paskutiniųjų dievų sąrašų – vienalaikiškumas negali būti atsitiktinis. Jis empiriškai pagrindžia konversijos teorinį modelį ir leidžia šį laikotarpį laikyti Žemaitijos konversijos pabaiga. Žemaitijos konversija atitiko bendriausius Europos šalių ir regionų christianizacijos dėsningumus.